

180 aasta eest

Astavahtetusel 1886/87 täitus 180 aastat eestikeelse perioodikaväljaande «Tartu Maarahva Nädalalehe» sulgemisest. Tasub meenutada Kanepi praosti J. Ph. v. Rothi, kes oli nädalalehe algataja ja Eestimaa esimese kihelkonnakooli asutaja 1804. Kumbki ettevõtte omaette peaks püsivama tema nime eesti kultuuriloos.

Rothi õppeasutus polnud taluline kihelkonnakool. Et aga korraldus nende asutamiseks oli olemas, kasutas praost selle silti, sest oluks võimatu asutada mingit eri tüüpi talurahvakooli. Rothi isikust, eesmärkidest ja koolist on jätnud ilusa kirjelduse Tartu ülikooli füsioloogiaprofessor Karl Friedrich Burdach, Schellingi natuurfilosoofia austaja ja K. E. v. Baeri õpetaja, kes ärataski viimases huvi embrüoloogia vastu. Burdach on vanemas eas kirjutanud oma elulookirjelduse «Rückblick auf mein Leben», mis ilmus Leipzigi aastal 1848. Tartule on pühendatud üsna palju lehekülgi. S. Issakovi koostatud kogumikus «Mälestusi Tartu ülikoolist» tsiteeritakse Burdachi ülikoolimälestusi. Siinkohal toome ära Rothisse puutuva.

«Praost Roth Kanepis, väike jässakas ja väga liikuv mees, koosnes läbinisti teravast mõistusest ja teotahtest. Esimesel kohtumisel tunnetasin vaid lõikavat jahedust, mis mind eemale tõukas. Siis õppisin tema tegevust ja seeläbi teda ennast tundma ning me saime headeks sõpradeks. Et ta püsimaat vaim oma koguduseametis veel küllalt tegevust ei leidnud, oli ta varasematel aastatel tegelnud finantsettevõtmistega, sealjuures kapitalilaenuutustega [...] nii oma varanduse kui maine osas kahju saanud. Siis tuli talle mõte võtta käesolev koguduse vaimuelu, mille arendamine eesti talupoja olukorras nii olulistele takistustele pörkub. Ta otsustas anda kasvava põlve üksikutele esinadajatele hariduse, mis omakorda nende kaudu võiks edasi levida. Läbilõhki praktilise meelega mees asutas niisiis

oma pastoraadis kihelkonnakooliks nimetatud kasvatusasutuse 12 talupoisi jaoks, kes said üldise hariduse kooskõlas oma tulevaste elutingimustega, kusjuures nad pidid tulevikus talupidajatena olema teistele meistriteks, õpetajateks ja nõuandjateks. Et ta aga ei saanud ise pidevat õpetust jagada ega tahtnud ka õpetajat palgata, siis leiutas ta, Bellist ega Lancasterist midagi teadmata, vastastikuse õpetamise meetodi ja kasutas seda suurepäraste tulemustega, nii et iga vastuvõetu sai õpetust vanematelt koolikaaslastelt ja kõik koos töötasid praosti juhtnõuade järgi. Kogu asutusest palju ei räägitud, ja kui ma pärast saabumist Kanepisse perega hommikulaulas istusin, polnud ma sellest sõnagi kuulnud. Siis astus sisse umbes 17-aastane nooruk puhtas talupojarides, kena näo, siniste silmade, heledate juuste ja meeldiva käitumisega, kandis kaunikõlalis keskes midagi ette ja lahkus, saanud praostilt valjul ja otsustaval toonil antud korraldused. Minu uudishimulike küsimuste peale sain ma lühikese vastuse, et noormees olla kooliõpetaja, ja kui ma seeile imestust väljendasin, öeldi, et ma võivat teda varsti kihelkonnakoolis töötamas näha. Millise rõõmsa üllatuse osaliseks ma seal sain. Hästi korrashoitud majas leidsin ma koos noored inimesed, rangelt korraldatud hierarhias ja ometi nii sundimatud ja lõbusad. Nad lugesid soravalt, kirjutasid vabalt, rehkendasid osavalt peast, pidasid laulmisel viisi, näitasid oma teadmisi piibli loost, vastasid õigesti küsimustele taimede kasvu ja loomade elu kohta ning kirjeldasid maailmajagude ja Euroopa suuremate riikide vastastikust paiknemist. Väikesel maatükil, mis oli täielikult nende hoole all, õppisid nad mitmesuguseid põllumajandusalasid praktiliselt tundma, selleks vajalikud tööriistad valmistasid nad ise, välja arvatud sepatööd; nad tegid majade ning veskite jooniseid ja meisterdasid nende järgi mudelid. Peale selle, et vältida

ühetoonilisust, omandada enam oskusi ja mitmekülgset osavust, pidid nad aeg-ajalt mõnegi käsitöö ära õppima ning pärast teatava vilumuse omandamist mõne teise kallale asuma. Nii olid nad selgeks saanud lihtsa raamatukõitmise ja terve koguduse omakõidetud piiblite ja lauluraamatute varustanud nüüd tegelesid nad korvipunumisega, valmistades neid ülitugevatest kõige peenemateni, millest mul mõned näidised veel praegugi alles on. Vabal ajal võeti ette mitmesuguseid mänge ja võimlemisharjutusi ronimises, jooksmises, heides, maadluses, ujumises, lauldi laule. Ma lasksin neil enda jaoks mõned rahvalaulud kirjutada, millest üks on mul meeles säilinud tänaseni.

Eesti elamutel ei ole korstnaid ja kui leetule kõige kibedam suits on läbi aknaid asendavate avade välja läinud, suletakse need laudade, nii et kogu inimesi ja loomi täiskiilutud ruum on täis suitsu ja ainult kudemine ning ketrajate jaoks peerutulega vaevaliselt valgustatud. Sellisel on eriti laste olukord haledusväärne. Et seda häda talvel veidigi leevendada, veenis praost kihelkonna mõisnike pastoraadi juurde maja ehitama, milles sadakond last talv läbi ülalpidamist leidis. Nad punusid õlgpalmeid jümedate ning peente õlgkübarate valmistamiseks, kusjuures sissetulek ülalpidamiskulud täielikult kattis; töötamise ajal jagati neile ka õpetust, nad kuulasid usupoetust, õppisid pähe laule, kõnekäände jne või laulsid. Ka seda inimsõbralikku asutust nägin ma oma rõõmuks täies õitsengus.»

Burdach viibis Kanepis ilmselt 1811. või 1812. aastal. Tema poleks meil Rothi koolist tõenäoliselt mingit ettekujutust ja küllap on Maarjamaal olnud muidki tähelepanuväärseid ettevõtteid, mis krooniku puudumisel on ajahõlma hääbunud.

Kool ei jäänud küll ka «kõrgemal pool» märkamata. Leningradi RAKAs on toimik õpperingkonna kuraatori Klingerit ettepanekuga 1809. aastast tunnustada pastor Rothi konsistooriuminõukogu auastmega. Põhjenduses

öeldakse, et Roth on omal kuulul pastoraadi majas asutanud kihelkonnakooli, milles ta ise tasuta õpetust jagab, ning on viinud kooli igas suhtes eeskujulikule tasemele. Ministri vastusest Klingerile aga nähtub, et Tema Majesteet suvatsenud ettepaneku tagasi lükata. Vaevalt küll oli keisril mahti igasse pisiasja süveneda, nii et kahtlemata pidi minister talle meenutama, et see on toosama Roth, kelle väljaandel ilmuva talurahvale keiserlik kõrgus kahe aasta eest oli suvatsenud keelata. Muidugi tundus niisugune inimene kahtlane. Ja kuigi väljaandele omal ajal otseselt mingit süüd ega eeskirjade rikkumist ei inkrimineeritud, lükati Rothi edutamise ettepanek tagasi.

Üle poolteise sajandi on käibinud legend, et lehe keelamise põhjustanud sõnum noorest Buxhoevdensist, mida see endale solvavaks pidas. Nüüd, mil tänu S. Issakovi ja J. Peegli uurimustele on selge, et sõnum ilmus ühes esimestest numbrist ja oli ülipositiivne, võime vist küll väita, et tegemist oli omaaegse infomüraga ja lehe keelamise taga võis seista hoopis aadlipaalik Buxhoevden, kes oma rahulolematuse lehe sisu ja taotluste pärast peamiselt mõisnikest koosneva rahvamõlitsa komitee istungil välja ütles ja siin ka täielikku poolehoidu leidis. Selle komitee arvamus, mis saadeti ettepanekuna keisrile, tsiteerib ka prof. Peegel, kuid jätab ära allakirjutatu arvates kõige olulisema lõigu. Selles arvamusel tunnistati väljaanne, mis informeerib talupoegi neile täiesti kõrvalistest asjadest, mitte ainult kahjulikuks, vaid ka ohtlikuks. Väljaandja kohta aga oli öeldud: «Komitee leidis, et seesuguste teoste väljaandjad võiksid oma andeid paremini kasutada, kinnitades talupoegade usklikkust, äratades neis ustavust valitsejale, kes nende eest tõelise armastusega hoolt kannab ning istutades neisse agarust kohustuste täitmisel oma seaduslike (mõisa) isandate vastu.»

See kõik oli niisiis komitee arvates lehes puudu, aga ärrituse peapõhjus on välja öeldud viimasena. Kõik

muu, nagu apelleerimine sõjalolukorra ja võimalikuks rahvarahutustele seoses kuuldustest tekkimisega mittemõistetud lehesõnumite põhjal teenis vaid eesmärki mõjutada tsaari sulgema väljaannet, mis talu- või teomehe mõnnetid mõisapõllult laia maailma juhatas. Arvestus tabas märki. Komitee oli loodud 19. detsembril 1806, arvamus öeldi välja 26 või 27. detsembril ja juba 28. detsembril saadeti kullerid Tartusse ja Riiga ministrite kiiruga visatud omakäeliste korraldustega sulgeda kohe nädalaleht, mille ilmumist Tema Majesteet on teada saanud ja leidnud, et niisuguste sõnumite levitamine lihtrahva seas on mitte ainult kasutu, vaid võib ka ohtlikuks saada, jne.

Siseministri kirjas kuberneri pandi vastus korralduse täitmise ja lehenumbrite edasise leviku ning mis tahes ettekäändel lugemise tõkestamise eest otseselt kubernang valitsejatele. Kuberener sai kirja kätte 2. jaanuaril, nagu näitab vastav märkus toimikulehel (asub meie RAKAs). Tartusse pidi niisiis korraldus jõudma 1. jaanuaril. Kohe 2. jaanuaril läksid laiali kuberneri kirjad, milles politseiülemad tehti isiklikult vastutavaks, et ühtki eksemplari ringlusse ei jääks ega satuks, ähvardati range karistusega. Võib arvata, et mida allapoole, seda kurjemaks käsud läksid. Pole siis midagi imestada lehe jäljetu kadumise üle. See omakorda aga ei pruugi tähendada, et väljaande levik oleks olnud oluliselt väiksem, kui oli järeltulijal, Masingu «Maarahva Nädalalehel».

Kahtlemata loeti ja arutati meie esimest ajalehte Kanepi «kihelkonnakoolis». Selle kooli kohta näib põhjalikum uurimus seni puuduvat, aga enam huvi pakuksid õpilased, nende päritolu ja edasine käekäik. Kui kool töötas üle 14 aasta ja üks õppetsükkel kestis 3 aastat, siis pidi koolil olema vähemalt 50–60 lõpetajat. Võib arvata, et komplekteerimisraskusi, mis kimbutas hilisemaid kihelkonnakoole, kus õppetöö oli tegelikult tasuline, Rothil tänu isemajandamisele ei olnud.

MALLE SALUPERE